

Беларускі ручнік –сімвал абрадаў і звычаяў

Е. М. Нямчэня,

настаўнік працоўнага навучання вышэйшай катэгорыі
Мікашэвіцкай гімназіі імя У. І. Нядзведскага

Людзі, ведайце:

Ручнік жыве! Памятайце, людзі:
Ручнік хоча жыць! Няхай спрадвечнае
Застанецца вечным

Гэтая класная гадзіна – аповяд пра беларускі ручнік, пра спосабы яго вырабу і аздаблення, сімваліку арнаменту, абрадавае выкарыстанне, распаўсюджванне па вёсках Лунінецкага раёна. Неабходна звярнуць увагу вучняў на тое, што беларускі ручнік адносіцца да тых прадметаў народнага мастацтва, якія належаць і мінулай і сучаснаму. Папулярнасць яго нязменная, парэба ў ім адчуваецца і ў нашы дні.

Па-ранейшаму ручнік абавязкова прысутнічае ў найбольш важных, пераломных этапах жыццёвага шляху чалавека: радзіны, хрэзьбіны, сватаўства, вяселле, пахаванне...

Мэтай класнай гадзіны бачыцца наступнае: сродкамі пошукавага матэрыяла пра гэты надзвычай папулярны прадмет народнага прыкладнага мастацтва абудзіць мысленне вучняў да аналізу з'яў жыцця, сэнсавых вызначэнняў сваіх чалавечых каштоўнасцяў.

Спадзяюся і на тое, што пазнаёміўшыся з нацыянальнай адметнасцю і прыгажосцю ручнікоў, з іх нязменнай прысутнасцю на беларускіх абрадах ў моладзі праявіцца цікавасць да практычнага авалодання сакрэтамі гэтага рамяства.

Падрыхтоўка да класнай гадзіны

Заданні пошукавым групам:

1 групе:

Знайсці літаратуру пра гісторыю узнікнення ручнікоў

2 групе:

Даведацца, як выраблялі і чым аздаблялі ручнікі

3 групе:

Пра арнамент ручнікоў

4 групе:

Выкарыстанне ручнікоў

5 групе:

Знайсці бабуль, якія яшчэ і да гэтага часу ткуць, сфатаграфавать і ўзяць інтэрв'ю

Форма правядзення класнай гадзіны :

Групавая камунікацыя (даследаванне з абазначэннем пазіцыі “кіраўнік групы”).

Падыход: пошукавы і дзейнасны.

Прынцыпы: камунікатыўнасці, самавызначальнасці, самаразвіцця.

Метадычнае забяспячэнне:

Эпіграф

Слайды пра ручнік

Українська песня “Рідна мамо моя..”

Мэта класнай гадзіны:

Знайсці народную мудрасць, скрытую ў ручніку, вобразна абазначыўшыся з тым, што ён сабой уяўляе: “на шчасце на долю у дарогу”, сімвал дабрабыту ці абярэг; зацікавіць вучняў народным мастацтвам, традыцыямі і звычаямі, звязанымі з ручнікамі.

Канечны прадукт класнай гадзіны:

Вывады вучняў у выглядзе творчых справаздач. Матэрыял для этнаграфічнай залы музея.

Лінія развіцця і выхавання вучняў:

Выпрацоўка пошукава-доследных навыкаў вучняў, аналітычнага мыслення; развіццё эстэтычнага і мастацкага густу.

Дамашняе заданне:

Паспрабаваць у вершаванай форме расказаць пра ручнік альбо намаляваць ручнік у любым яго выкарыстанні.

Ход класнай гадзіны

1. Уступнае слова класнага кіраўніка

Чытаю на памяць верш

Крыжы-абярэгі

/Міхась Башлакоў/

У вёсках палескіх,

Як белыя здані,

Стаяць на раскрэсах

У шызым тумане

Крыжы-абярэгі...

Я помню з маленства

Магічныя знакі:

Ад буры, пажару,

Вады і маланкі

Ахоўвалі стрэхі...

На божыя святы

З малітвай жанчыны

Ручнік ускладалі

На крыж пуцявінны

І білі паклоны...

Крыжы-абярэгі...

Ля іх бласлаўлялі

Дзяцей у дарогу,

Страчалі гасцей

І маліліся богу...

Да самага скону

Былі яны побач.

І ў шлях той апошні

Ад вёскі праз пожню

Ішлі па пагосту.

Крыжы-абярэгі...

Вяртаюся сёння

Я ў стылую восень.

Няма ні крыжоў
На Палессі ,
ні вёсак.
На многія вёрсты—
Нідзе ні хаціны...
О дзе вы,о дзе вы,
Крыжы-абярэгі?
Не дайце,не дайце
Айчыне загінуць...

Сёння мы павінны з вамі высветліць, чаму такая сіла дадзена ручніку,што ён службыць абярэгам?

2.Выступленне 1-ай групы.

Гісторыя узнікнення ручніка

Ручнік – прадаўгаваты кавалак тканіны абрадавага, дэкаратыўнага і утылітарнага прызначэння.

Шырыня звычайна 25-45 см, даўжыня 1-3 м.

На Беларусі вядомы з глыбокай старажытнасці, са з’яўленнем ткацтва.

Звесткі аб беларускім ручніку пакінула сярэднявечча. У судовых дакументах XVI-XVIIстагодзяў знайшлі вопіс прыданнага, атрыманнага гродзенскім “бояріном Мартіном Пашкевічам за женой своей.”

Сярод іншых рэчаў там было 7 рушнікоў. У другіх вопісах наступныя запісы:

“рушніков 20 локоть вышиванных”

“рушніков локоть 30”

“рушніков простых і згребных 4 по 3 локті”

“полотенце шітое літовское, да 2 утіральніка”

(з кнігі В.Фадзеевай”Беларускі ручнік” Мінск “Полымя”,1994.)

Высновы вучняў:

Гэта ўсё сведчыць аб вялікім кошыце вышываных ручнікоў, і што ў старажытны час ўжо яны з’яўляліся культурным багаццем нашай зямлі.

3.Выступленне 2-й групы.

Як выраблялі і чым аздаблялі ручнікі

Тэхналогія вырабу

Рушнікі ткалі на кроснах.

Кросны—драўляны станок,які прызначаўся для ткацтва.

Ніткі пралі з кудзелі льну на **пралках**. Наматвалі на верацяно. З **верацяна** – на **цэўку** (палачку з маліны). Гэта рабілася з дапамогай **сукайла**. Затым цэўка ўстаўлялася ў **чаўнок**. Жанчына садзілася за **кросны**, і чаўнок у яе руках хадзіў туды-сюды па нацягнутых нітках у кроснах.Так яна ткала доўгімі зімовымі вечарамі ручнікі,коўдры, або проста палатно.

Палатно атрымоўвалася шэрае, і трэба было яго адбяліць.Адбельвалі попелам у **жлукце** (бочцы без дна), якая ўстаўлялася ў **начоўкі**(выдаўблены з дрэва тазік). У жлукта складвалася палатно,залівалася гарачай вадой і перасыпалася попелам і адмакала пэўны час.

Затым жанчыны вынімалі яго і ішлі да рэчкі паласкаць.Добра прапаласкаўшы,расціралі іх на траве, і сонца высушвала і дабельвала тканіну.

Такая тканіна была вельмі здаровая і прыемная да цела.

Ёсць сведчанні існавання ручніка у вельмі аддалёныя ад нашага часу эпохі.Вядома,што у эпоху Кіеўскай Русі ручнік быў звычайным прадметам. У 1876

годзе быў знойдзены скарб. Ён складаўся са 120 сярэбраных манет часоў Старажытнай Русі. У зямлі ён апынуўся з прычыны татарскай навалы. Спехам ён быў закапаны, абгорнуты толькі тканінай. Ёю аказаўся вышываны ручнік, сатлелыя рэшткі якога і выцягнлі з глебы разам з манеткамі. Блізкае сутыкненне тканіны з сярэбранымі рэчамі стварыла ўмовы, дзякуючы якім рушнік уцалеў.

Аздабленне ручніка

Важнае месца ў аздабленні ручніка належыць вышыўцы

(*крыжыкам, гладдзю*).

Другі здавён знаёмы спосаб – *процяг*. Нітку з’іголкай уперад” працягвалі па ўсёй даўжыні ўзору паралельна ўтку ці аснове, малюнак фарміраваўся паслядоўным чаргаваннем вонкавых і адваротных шыўкоў патрэбнай даўжыні.

Гэты ўзор мы назіраем на ромба-геаметрычных фігурах-вышыўках.

Вышыванне *двухбаковым роспісам* выкарыстоўвалася ў архаічных кампазіцыях на міфалагічных сюжэтах.

Асаблівай папулярнасцю карысталася *лікавая двухбаковаягладзь(насціл)*. Яна мае выгляд паралельных шыўкоў, адзеленых адзін ад аднаго на адну нітку.

Аднабаковая лікавая гладзь звязана, відаць, з практычнымі меркаваннямі паменшыць затраты нітак.

У другой палове 19-га стагоддзя для ўпрыгожвання ручнікоў ужывалі *скразноешыццё*, найпрасцейшым відам яго была *мярэжка*. Для выканання іх выцягвалі толькі ўточныя ніці, асноўныя -- сцягваліся пэўным чынам у пучкі.

Бытвала на беларусі і *набіванне*. У большасці выпадкаў гэта шматколерныя (чырвона-сіня-зялёна-жоўтыя) кампазіцыі раслінных матываў — выяў кветак, бутонаў, лісця, галінак, гронак вінаграду і іншае.

Мастацкае аздабленне ручніка завяршалася афармленнем ніжняга краю. Першасным тыпам дэкору канцоў з’яўляліся кароткія роўныя *мохрыкі* з нітак асновы.

У другой палове 19-га стагоддзя ручнікі сталі ўпрыгожваць і прамысловымі матэрыяламі: *цюлевымі карункамі з фестончатым краем*

Высновы вучняў:

Тэхналогія вырабу ручніка вельмі складаная. Патрэбна было цяпленне, шмат часу і вялікі розум, каб асвоіць такую тэхналогію. Відаць, у беларусаў усё гэта было.

Таму трэба ганарыцца нашымі продкамі.

4. Выступленне 3-й групы.

Сімваліка арнаменту

Уладзімір Караткевіч у нарысе “Зямля пад белымі крыламі” піша “Ручнікі у нас на Беларусі ...розныя, па мясцовасці і дужа разнастайныя. Узоры іншыя, чым у суседзяў, хаця ёсць і падобныя. Галоўная розніца — менш “раслін і кветак”. Арнамент часцей геаметрычны. Меней чорнага колеру”. Кідаюцца ў вочы грабенчатыя ромбы з падоўжанымі канцамі, запоўненыя разеткамі ці крыжамі.

Наогул для арнаменту характэрна прамалінейнасць абрысаў даволі буйных матываў, прастата і яснасць узораў, спакойны рытм чаргавання аднародных элементаў, сіметрыя малюнка. Арнамент — гэта ўзор, заснаваны на паўторы і чаргаванні складаючых яго элементаў.

У арнаменце адлюстроўваецца характар і мастацкія асаблівасці культуры народа, стварыўшага гэты арнамент, а таксама эпохі, у якой ён быў створаны.

Рытмічна чаргуючыся элементы называюцца рапортамі. Цэнтральнае месца на ўзоры беларускага арнаменту займае выцянуты па вертыкалі ромб.

Папарна злучаныя ромбы ўверсе і ўнізе арнамента сімвалізуюць ідэю працяга жыцця. Паміж імі і цэнтральнай фігурай праходзяць лініі з чатырох прамавугольнікаў з рысачкамі.

Белая аснова ручніка сімвалізуе чыстату, гасціннасць, згоду, свабоду. Віды арнамента на ручніках: “Куст”, ці Маці-радзіцельніца і Святое Дрэва. Гэты сімвал абазначаў доўгае жыццё. “Голуб і галубка” – сімвал кахання. “Жыцень” – сімвал ураджаю. Сімвал вясновага абуджэння прыроды.

Высновы вучняў:

Мы ведаем з урокаў гісторыі, што жыццё у беларусаў было “горкае”. Яны працалюбівыя, церпялівыя, не умелі абараніць сябе ад злых людзей, таму марылі пра шчаслівую долю, якую ім падаруюць сілы нябесныя. Таму свае мары і надзеі яны сімвалізавалі ў арнаменце на ручніках і на сваім адзенні. Гэтыя сімвалы “Куста”, “Маці-радзіцельніцы”, “Дажджу” і іншыя - доказ таму, што чалавек заўсёды звязаны з прыродай і павінен жыць з ёй у ладзе.

5.Выступленне 4-ай групы

Выкарыстанне ручнікоў

Мы даведаліся, што у звычайнасці жыхары нашага раёна карыстаюцца ручнікамі-уціральнікамі і ручнікамі-трапачкамі.

Ручнікі-уціральнікі служаць для бытавых патрэб.

Яны вытканы саржавым перапляценнем.

Не надта доўгія (каля 1,5 метраў). Канцы ўпрыгожаны сціплымі палоскамі

Ручнікоў-трапачоў некалькі відаў. У трапачы-скарачы некалі жанчыны насілі ежу ў поле.

Трапач-пацірач ужываўся для мыцця посуду. А трапачом-бэнзалам з кутасамі білі “на скорую руку” непаслухмянае дзіця.

Але галоўная функцыя трапача і сёння — для пераносу гарачай ежы.

Ручнік – надзежнік - палатная накрыўка для дзяжы. Яго выкарыстоўваюць таксама на ўрачыстым панашэнні хлеба-солі, караваю.

Ручнік-намітка. Жанчыны, завівалі мудрагеліста вакол галавы, пакідаючы свабодным твар. Яна магла выконваць усе абрадавыя функцыі, уласцівыя ручніку.

Набожнікі. Даўжыня ад 2 да 5 метраў. Пакрывалі бажніцу звычайна адным суцэльным вырабам. Нярэдка пэўны набожнік быў выразным напамінкам аб асобных перыядах календарных будняў. Так чорнае узорацца “пасцянога” ручніка апаўдала тыднем Вялікага посту. Зусім інакшы выгляд мелі святочныя набожнікі. Яны былі пераважна чырвонага колеру.

Радзінны рушнік

“Радзінны рушнік карыстаўся асаблівай павагай.

На радзінах ручнік выконваў функцыю дара, таму і быў ён прыгожы: традыцыйная чырвань аднаколернага аздаблення, папарэчна-паласаты ўзор, невялікая даўжыня.

Хлеб і ручнік, што-небудзь з адзення дарылі на хрэсьбінах бабе-павітусе за паслугі пры родах.

Абмен падарункамі адбываўся паміж кумаі, пасля “бабінай кашы”: парадзіха дарыла намітку павітусе, вялікую булку хлеба і рушнік - куму, куме — булку хлеба і кавалак палатна”.

У **пахаванай** абраднасці заканамерна ручнік выступаў у ролі медыятара паміж светам жывых і светам продкаў, куды накіроўваўся нябожчык, якому таксама неабходна ахова і клопат родзічаў.

Вясельны ручнік

“Вясельны ручнік лічыцца пасрэднікам паміж дзвума сямейнымі радамі, уладкоўвае іх сувязі.

Ручнік -- родавы абярэг.

Ручнік раней з’яўляўся важнай часткай пасагу маладой. Іх трэба было мець 5, 6, 10, а то і некалькі дзесяткаў.

У час сватання, калі хацелі адмовіць аддаваць дачку замуж, бацькі тлумачылі іншы раз і тым, што няма у яе яшчэ патрэбнай колькасці

ручнікоў. Без ручнікоў і сёння не абыходзіцца ніводны этап вяселля.”

Сватанне

“Сваты прывозілі хлеб, бутэльку гарэлкі, заткнутую саломай у рушніку. Калі бацькі былі згодны, маці забірала прывезеныя сватам хлеб і узамен давала свой, а у бутэльку дзе была гарэлка, насыпала жыта, абмотвала рушніком і завязвала поясам, што сімвалізаваў згоду на шлюб. На запоінах ці заручынах нявеста або яе маці (а то і хросная) абвязвала сватоў жаніха, яго сваякоў рушнікамі, наміткамі, хусткамі, і тыя у такім выглядзе ішлі дамоў.

Ручнік быў атрыбутам і запросін— запрашэння на вяселле.

З чацвярга маладая у святочным уборах з хлебам, загорнутым у рушнік ішла запрашаць аднавяскоўцаў. Пры уваходзе у хату, нявеста дзеверы не зачыняла, а выходзячы цягнула ручнік па зямлі, што мусіла спрыяць хуткаму вяселлю дачок гаспадара.”

Прысутнічаў ручнік і ў абрадзе **пасада**, што мусіў забяспечыць багацце, урадлівасць і шматлікае патомства будучай сям’і. Напярэдадні шлюбу на дзяжу, у якой быў рашчынены каравай, пакрытую вывернутым кажухом і ручніком саджалі жаніха і нявесту, кожнага паасобку. Гэты пасад сімвалізаваў прызнанне сталасці маладога, яго здольнасці і права на стварэнне сям’і. Маладую абводзілі тройчы вакол дзяжы. Яна ўсім кланялася і цалавала кожнага з прысутных. Пасля гэтага яе таксама саджалі на дзяжу.

Ручніком звязвалі жаніха і нявесту падчас вячання. Гэты абрад узаконьваў шлюб у прысутнасці ўсяго роду.

Ужывалі ручнік у якасці **падножніка**, на які маладыя становіліся ў час вячання ў царкве. Абыходзячы аналой, нявеста цягнула ручнік за сабой, каб яе равесніцы цягнуліся за ёй, гэтак зноў, выходзілі замуж. Стаяць на рушніку тое ж самае, што браць шлюб.

Ахоўная функцыя ручніка з найбольшай выразнасцю выявілася ў абраднасці з **абыдзеннікам**.

Ручнік-абыдзеннік ткаўся за адзін дзень. Выклікана гэта было крызіснымі сітуацыямі—эпідэміяй, засухай, градабоям і іншым ліхам. Некалькі жанчын збіраліся разам у адну хату, каб на працягу дня ці ночы напасці і выткаць ручнік.

Напрыклад, у выпадку халеры “зберуцца бабы са ўсяе вёскі, да ў адзін дзень напрудуць, аснуюць да і выткуць такое палатно ці ручнік, што ім апырэжуць усю царкву. Потым пасцелюць тое палатно на зямлі, а другі канец падымуць угору, да ўсе сялом пройдуць, да і прагоняць гаўядо, тады і зыйдзе халера шукаць, дзе ёй лепш”.

У час засухі абыдзеннік вешалі на прыдарожны крыж, у час пажару абносілі вакол

вогнішча. Вясной па рушніку праганялі жывёлу, каб здаровай была.

Такім чынам, абыдзеннаму ручніку прыпісваліся незвычайныя ўласцівасці ўспрымаць у сябе рэальнае зло ці службыць перашкодай злу.

Спробы знайсці тлумачэнне магічным якасцям абыдзеннага ручніка наводзяць на думку, што тканне абыдзеннай палатніны звязваецца з ідэяй абнаўлення свету і вяртання яму першапачатковай чысціні.

Жанчыны ўсведамлялі, што на іх ручнік ускладалася адказная місія ратавання здароў'я, жыцця сваіх родных і ўсе свае думы і сардэчны запал належала перадаць абыдзенніку, які павінен стаць калектыўным абярэгам, таму і прысутнічала ў гатовым абыдзенніку псіхічная энергія, тоесная высокім духоўным імкненням. Ткуць і расшываюць яго сёння, працягваючы ўдасканалваць прыгажосць, над якой працавала мноства папярэдніх пакаленняў.

Высновы вучняў:

Ручнік мае вялікую магічную сілу таму, што яго ткалі добрыя, сумленныя жанчыны. Сваімі працавітымі рукамі яны перадавалі ў ручнік і сілу, і дабро, і радасць, і спакой. Таму усе гэтыя якасці і перадаюцца людзям, калі яны трымаюць ручнікі, ці карыстаюцца імі, ці проста разглядаюць малюнкi-арнаменты.

6. Выступленне 5-й групы

Інтэрв'ю у жыхаркі вёскі Сенкевічы Лунінецкага раёна Крывулец Вольгі Іванаўны (1939 г. н.)

-Вольга Іванаўна, у колькі гадоў вы селі за кросны?

-Ой, дзеткі, нават не помню. Але мне здаецца, што як толькі стала даставаць ножкамі “паножэ” (дэталі кроснаў), так і па настаяшчаму стала ткаць. А да таго часу дапамагала мамцы дошчачку перасоўваць.

-Скажыце, а гэты ваш станок заўсёды стаіць у хаце?

-Што вы, не! Вясной, летам ды восенню хапае работы у полі ды ў агародзе. Гэты

станок, як вы кажаце, на гарышчы адпачывае. А зімой наладжваем кросны. Вечары ж зімовыя доўгія - вось і ёсць чым заняцца.

-А ці многа вы наткалі за увесь час?

-Зараз пакажу.

І бабуля Вольга павяла нас у святліцу, якая напалову застаўлена жывымі кветкамі-вазонамі. Вялікая роза упіралася ў столі, на падставачках расцвілі “дзекабрысты”, на сталі і маленькіх стульчыках размясціліся герані, мірты, фікусы і яшчэ многа незнаёмых кветак, якія утваралі нейкі незвычайны батанічны куток. Праз зелень гэтай расліннасці вызначалася покуль з абразамі, пакрытымі вышыванымі і тканымі ручнікамі. На шафе, якая стаяла збоку, зіхацелі незвычайнай прыгажосці вышытыя крыжыкам вугалочки, на падлозе -- тканыя дарожкі. Ложак ля грубкі засцелены тканай коўдрай і на ім ляжаў яшчэ вялікі стос коўдр, рознага колеру і рознага арнаментнага аздаблення.

І тады у нас узнікла пытанне:

-А навошта вам столькі ручнікоў? Што для вас яны значаць?

І пачулі ў адказ:

-Гэта мае жыццё. Нялёгкае яно было. Каб мяне паставілі зараз перад выбарам: пражыць зноў тое жыццё ці смерць, я выбрала б смерць. У гэтых яркіх прыгожых ручніках мае мары, надзеі незбыўшыся. Я ніколі нікому іх не прадам. Хай застануцца маім унукам. Я ўжо і падзяліла іх кожнаму. Яна беражна згортвала кожную сваю работу і вучыла нас, як трэба абыходзіцца з рэчамі, каб яны доўга служылі.

- Як вы лічыце, колькі часу яшчэ будзе працягвацца жыццё ручніка? - напрыканцы спыталі мы у бабулі.

- Колькі будзе жыць беларус, - адказала яна.

Бабуля паказала нам яшчэ свае ручнікі і павяла паказаць кросны, на якіх яна тчэ гэтыя ручнікі. Кросны былі закрыты коўдрамі (таму што калядныя святы яшчэ не прайшлі). Памаліўшыся і папрасіўшы прабачэння ў Бога, яна развязаła “ніты” (звязваюць вяровачкай на час калядных свят - “так трэба”) пачала паказваць і расказваць пра працэс ткання.

Высновы вучняў:

Вольга Іванаўна - мудрая жанчына, але вельмі сціплая. У царкве яна паказала нам 15-метровы ручнік, які яна сама выткала і прынясла ў царкву, а таксама дываны, з выявай Бога і Божай Маці. Сын зрабіў рамкі і атрымаліся абразы. Прызналася, што тчэ ручнікі на гэтыя абразы. Нельга, каб пра яе майстэрства ведалі толькі аднавяскоўцы.

Прапануем расказаць пра яе ў раённых газетах. Яна заслугоўвае пашаны і павагі.

7. Гучыць украінская песня “Рідна мамо мая...”

8. Рэфлексія

- Як вы думаеце, чаму маці “на шчасце на долю” у дарогу сыну дала ручнік, а не другую рэч?

- Што ж уяўляе сабой беларускі ручнік? Чаму нязменна яго папулярнасць і ў нашыя часы?

Заклучэнне

Ручнікі – гэта культурныя помнікі нашай зямлі. Гэта і абярэгі, і спадарожнікі жыцця, і паказальнікі дабрабыту нашага народа.

Розныя арнаменты на ручніках абласцей нашай Рэспублікі сведчаць аб тым, што кожная мясціна нашай Беларусі непаўторная і па-свойму адметная.

Трэба вывучаць зямлю, што нам дадзена лёсам, берагчы і прыўмнажаць яе багацце.